

Katarzyna Wojan
Uniwersytet Gdański

O etymologii etnonimiki Saamów/Lapończyków w świetle europejskiej historiografii

Etymology of the ethnonyms referring to the Saami/Lapps
in the light of European historiography

The article comprises a linguistic and etymological analysis of the ethnonyms referring to the Saami/Lapps (represented by the Finnish exonym Lappi and endonym Saami). The ethnonyms have been presented in the light of ancient, medieval and renaissance historiography. The author discusses the dominant Western European and Russian hypotheses about the etymology of various names used to describe the Saami people both in the past and presently and shows their geographical coverage. The analysed material proves that at the pre-scientific stage certain semantic and word-formation motivations were ascribed to various ethnonyms, which had been determined by the specific vision of the world of the tribal communities. The search for *verba primigenia* does not lead to any clear conclusions. Itineraria, chronicles, maps and sagas served as sources for the study. The factual material (reproduced for centuries) contains ethnographic information about the peoples of Scandinavia.

Key words: Saami/Lapps, ethnonym, etymology, Lapland, historiography

Słowa kluczowe: Saamowie/Lapończycy, etnonim, etymologia, Laponia, historiografia

Słowo wstępne

Etymologie słów wywołują silną potrzebę poznawczą nie tylko u osób profesjonalnie zajmujących się językoznawstwem, ale również u entuzjastów języków. Dowiedzenie źródłosłów z tak ciekawego obszaru, jakim jest etnonimika (gr. *éthnos* 'lud') oraz – powiązana z nią – etnochoronomia (gr. *chóros* 'kraj') staje się nie lada wyzwaniem dla wielu doświadczonych lingwistów. Dotarcie do prawdy językowo-histerycznej obarczone jest bowiem licznymi obiektywnymi trudnościami i w ostatecznym rozrachunku kontrowersjami, jakie budzą na ogół regularnie budowane hipotetyczne teorie etymologiczne w obliczu braku dowodów materiałowych – zapisów językowych (zabytków piśmienniczych) z wczesnych okresów

rozwoju cywilizacyjnego ludów na obszarze Europy. Poszukiwania językoznawcze *verba primigenia* nie prowadzą do jednoznacznych wniosków.

Faktografia historyczna utrwalająca najpierw skąpe, „naiwne”, a z czasem bardziej szczegółowe i obiektywne wiadomości o ludach ugrofińskich (w tym etnonimikę) pojawiła się w Europie dość późno. Okres do IX wieku naszej ery był ubogi w źródła pisane. Zarówno historycy starożytni, jak i średniowieczni opierali się głównie na zasłyszanych relacjach¹ poprzedników, powielając tak naprawdę znane treści i wnosząc zbyt mało nowości do piśmiennictwa (powstałe dzieła częstokroć stanowiły udatne kompilacje). Ich obserwacje, spekulacje i interpretacje – zwykle uproszczone i fragmentaryczne, choć oczywiście interesujące – nie wspierała naukowa refleksja, a do tego często były pozbawione weryfikacji i ograniczały się na ogół do relacjonowania intelektualnie niewyspecjalizowanych wyobrażeń, a niejednokrotnie dawania upustu negatywnym emocjom i uprzedzeniom, co utrwaliły piśmienne przekazy. Również działalność pojęciotwórcza była w znacznym stopniu ograniczona, gdyż opierała się jedynie na intuicji i często niestety mylnych subiektywnych asocjacjach; operowano przy tym pojęciami potocznymi, naiwnymi. Nazwy etniczne pojawiające się we wczesnych źródłach historycznych nie były opatrzone jakimikolwiek informacjami na temat językowej przynależności ludu określanego daną nazwą. Na ogół nie jest też całkiem jasna geograficzna lokalizacja poszczególnych etnikonów ujawniających się w tekstach źródłowych, zaś na gminnie praktykowane substytucje obcojęzyczne dodatkowo te nazwy gmatwają. Określenia narodów ugrofińskich, takie jak *Fenni*, *Ugri* czy *Lappi* wraz ze swymi wariantami leksykalno-fonologicznymi, są pochodzenia obcego, często były nadawane przez dalszych sąsiadów, zaś narody, do których się odnosiły, nigdy ich nie używały. Utożsamianie części ludów fińskich z Sarmatami i Germanami występującymi w dziełach starożytnych uczonych (Tacyta, Pliniusza itd.) w I i II wieku naszej ery opierało się na założeniu przyjętym *a priori*. Lingwiści nie dysponują ani odpowiednimi narzędziami badawczymi, ani dowodami w postaci piśmiennictwa, aby arbitralnie stwierdzić, jakim językiem władały poszczególne szczepy, którym w owym czasie przydawano miano Fennów, Kwenów, Estów, Biarmów, Łoparów, Czudów, Jamów/Jemów, Wodzi, Meszcerów, Merii (Merian), Muromów, Burtasów, Tojmy, Narowy, Ugrów itd., i jak faktycznie odbywała się ówczesna komunikacja w obrębie poszczególnych wspólnot językowych i komunikatywnych. Nie wiadomo zatem, jak w rzeczywistości wyglądał proces porozumiewania się z innymi nieskoligaconymi etnosami, z którymi owe zbiorowości stykały się na co dzień lub koegzystowały w przestrzeni multietnicznej. Również część przytaczanych nazw toponimicznych nie wykazuje dostatecznej transparentności znaczeniowej ani słowotwórczej, która przesądzałaby o ich ugrofińskiej proveniencji. Dochodzi

¹ Por. wymowny cytat z Herodota: „Zgodnie z tym, czego się dowiedziałem” (Herodot 1954/2007). Taką klauzulą historyk opatrzył swoje rozważania.

do tego złożony problem językowego substratu: w głównej mierze germańskiego, bałtyckiego, słowiańskiego, a na niektórych obszarach – tureckiego itd.

Anotacje dotyczące ugrofińskiej etnonimii oraz etnochoronimii nie występują ani w itinerariach, ani w kronikach z wczesnego okresu antyku; pojawiły się one dużo później. Z czasem nazewnictwo rozwinęło, choć obecnie interpretacje pradawnych etnonimów (etnikonów) i etnotoponimów nie zawsze są kompatybilne i wywołują rozliczne dyskusje; wciąż niepewna jest ich etymologia, a stosowane metody językoznawcze polegające na zestawianiu ich domniemyanych prardzeni są – jak pokazuje praktyka – zawodne i mało przekonujące. Dodatkowo proces badawczy w zakresie etnonimiki częstokroć zostaje „pogmatwany” przez zwodnicze reinterpretacje o charakterze ludowego etymologizowania, oparte wyłącznie na fonetycznych asocjacjach. W lingwistyce istnieje formalne rozróżnienie na egzonię i endonię. Egzonimy w obszarze mianownictwa ugrofińskiego są zwykle formami zlatynizowanymi, utworzonymi w celu nominacji zarówno poszczególnych grup etnicznych, jak i zajmowanych przez nie obszarów terytorialnych bądź ich części; użytkownikami tychże form są osoby niebędące natywnymi reprezentantami tych etnosów. Najwięcej trudności interpretacyjnych przysparzają terminy endonimiczne (autoetnonimy), utworzone przez dany etnos na użytek własny, na ogół wykazujące różnorodne powiązania z toponimią i hydronimią.

Warto zwrócić uwagę na to, iż w dociekaniach etymologicznych na plan pierwszy często były wysuwane koncepcje źródłosłów opartych na rdzeniach kodujących pierwotne znaczenie ‘bagnó, błoto’, a także ‘woda, wilgoć’, co miało dać początek nazwom etnicznym krain i ich mieszkańców. Tak jest w przypadku szeregu znanych etnikonów, między innymi *Fenni* (*fenna, fenni* ‘błoto’, por. goc. *fani* ‘błoto’), *Suomi* (fiń. *suo* ‘błoto, bagno’), *Kven, Kainu* (w st.norw. *kven* można dostrzec germański etymon **hwa-inoo* o pierwotnym znaczeniu ‘nizina, bagno’ (*Ílgland, Vítmark, kárr*), a zatem nazywający tereny wilgotne, nisko położone), *Norova* (*Narova, Noroma, Nereva*) (fiń. *noro* ‘nizinny, wilgotny, związany z padołem, *noromaa* ‘nizinne, wilgotne, błotniste miejsce’ (Попов 1973: 97)), *Skandinavia, Skandia* (pragerm. **Skaðin-awjō*, gdzie **skaðan* oznacza ‘niebezpieczeństwo’ bądź ‘szkodę’ i **awjō* ‘kraj na wodzie, wyspa’, co jako całość uzyskuje sens ‘niebezpieczna wyspa, mielizna’, por. *Skano* ‘niebezpieczne łachy’ (Helle 2003); por. też *Dregowicze* od st.słow. *дръгва*, st.rus. *дръгва/дрягва* ‘bagnó, błoto’, *Słowianie* ‘błotni’ od *slav* ‘wilgotny, mokry’ według Rosponda (Rospond 1966: 21–32), *Ślężanie* od *ślęg* ‘wilgoć, ślota, mokradło’, por. hydronim *Ślęza, Lugiowie* (*Ligowie*) od *ług, łęg* ‘podmokłe zarośla, mokradła, leśne bagna’ (Rospond 1970: 11). Być może również rdzeń *sam-*, mający swój odpowiednik w saamskim kildin w postaci *čadʔz* ‘woda’, legł u podstawy takich etnonimów jak *Czudź, Samojed/Samodyjczyk, Saamowie*; derywowane od niego nazwy miałyby wskazywać na ‘lud żyjący nad wodą’. Z kolei nazwy ludów i ziem o łacińskiej podstawie słowotwórczej zawierają częśćkę *-land*, na przykład: *Bjarmaland, Estland, Finland, Kvenland, Lapland, Livland, Watland*.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie istniejących w fennistycznej literaturze językoznawczej propozycji etymologicznych dla fińskich etnonimów *Saami* (*Saame*) i *Lappi* w kontekście europejskiej faktografii².

1. O Saamach

1.1. Etnos saamski i jego etnolekty

Saamowie (kildin *cāmь*, pñ.saams. *sámit*, *sápmelaččat*, por. *Sápmi* ‘ziemia Saamów’, fiń. *saamelaiset*, ros. *саами*, komi-zyr. *Саамияс*, górni.mari *Саамвлӓ*, litew. *Samiai*, łotew. *Soms*), inaczej Łoparowie (ros. daw. *лопари*, *лопляне*, st.rus. *лопь*) bądź Lapończycy (ros. *лапландцы*), należą do najstarszych narodów w Europie posługujących się językami/etnolektami wywodzącymi się z uralskiej rodziny językowej. W przeszłości, na co wskazują liczne toponimy oraz znaleziska archeologiczne, etnos ten zamieszkiwał rozległy obszar pomiędzy wybrzeżem Morza Arktycznego (Oceanu Lodowatego) od północy i 60. równoleżnikiem szerokości północnej od południa, wschodnim wybrzeżem Bałtyku od zachodu i rzeką Dwina Północna od wschodu (Манюхин 2005: 3; por. Hajdú 1971; por. Piasecki 2009: 17). Ich terytorium stopniowo ulegało ścieśnieniu wskutek ekspansji innych grup etnicznych, dążących do poszerzenia własnej przestrzeni życiowej – Norwegów, Szwedów, Finów, Karelów, Wepsów, Słowian i in. Obecnie Saamowie zamieszkują Północną Fennoskandię – od norweskiego okręgu Hedmark i szwedzkiej prowincji Dalarna po wschodnie wybrzeża Półwyspu Kolskiego.

Etnogeneza Saamów jest trudna do ustalenia (por. Piasecki 2009: 17). W świetle jednej z hipotez są oni potomkami prehistorycznej ludności epoki neolitu, której ekspansja na północ Fennoskandii miała miejsce po ustąpieniu lodowca przed 11 tysiącami lat. Ludy te posługiwały się saamską praformą językową (fiń. *kantasaami*).

Saamowie mówią etnolektami saamskimi, które w Finlandii, Norwegii i Szwecji mają status regionalnych języków urzędowych (zob. Wojan 2016b: 180–183; Kokko 2010). W tradycyjnej klasyfikacji genealogicznej (historyczno-lingwistycznej) makrojęzyk saamski (*sáme*) jest przyporządkowywany podgałęzi bałtyckofińskiej (zachodniofińskiej) podrodziny ugrofińskiej, wywodzącej się z rodziny języków uralskich. Grupa saamska (lapońska, łoparska) stanowi swoiste kontinuum dialektalne/językowe, które kształtują klastry (odrębne zespoły) odmiennych, wyraźnie zróżnicowanych języków regionalnych (narzeczy) saamskich (saam. *sámegielat*) (Wojan 2016a: 16–18):

² W Polsce etymologię fińskiego etnonimu *Lappi* przedstawił Marek Stachowski w przeglądowym artykule *Zur Frage der ursprünglichen Bedeutung von finnisch «Lappi» ‘Lapland’* (Stachowski 2002).

- 1) języki saamskie wschodnie żywe:
  - a) inari (fiń. *inarinsaame*, saam. *anarâškielâ*),
  - b) kildin (fiń. *kiltinânsaame*, saam. *gielddasámegiella*, saam. ros. *кӀлл*),
  - c) skolt (kolтта) (fiń. *koltansaame*, saam. *nuortalašgiella*, *sää' m̄kiõll*),
  - d) obumierający ter (fiń. *turjansaame*, saam. *ter*),
- 2) języki saamskie wschodnie obumarłe:
  - a) akkala (fiń. *akkalansaame*, saam. *áhkkilsámegiella*), wymarły w latach 90. XX wieku,
  - b) kemi (fiń. *keminsaame*, saam. *giemasámegiella*), wygasły w XIX wieku,
  - c) kainuu (fiń. *kainuunsaame*), używany od XVI do XVIII wieku,
- 3) języki saamskie zachodnie:
  - a) lule (fiń. *luulajansaame*, *jookmokkinsaame*, saam. *julevsámegiella*),
  - b) północno-saamski (saamski północny) (fiń. *pohjoissaame*, *norjansaame*, *tunturisaame*, saam. *davvisámegiella*, *sámegiella*):
    - dialekt tornio (fiń. *tornionsaami*, saam. *Durdnosa suopmanat*),
    - dialekt ruija (finmark) (fiń. *ruijansaami*, saam. *Finnmárkku suopmanat*),
    - dialekt nadmorski (fiń. *merisaami*, saam. *mearrasámegiella*),
  - c) pite (fiń. *piitimensaame*, *arjeploginsaame*, saam. *bihtánsámegiella*, *biđonsámegiella*),
  - d) ume (fiń. *uumajansaame*, saam. *ubmisámegiella*),
  - e) południowo-saamski (fiń. *etelâsaame*, saam. *lullisámegiella*).

Do języków wymarłych podgrupy fińsko-saamskiej zalicza się język Łoparów znad Morza Białego (południowo-wschodnich Lapończyków/Saamów). Mimo stwierdzonego podobieństwa do fińskiego geneza języka Saamów jest dyskusyjna i wciąż wywołuje emocje wśród uczonych (zob. Напольских 2007).

1.2. Pierwsze wiadomości o Saamach

Pierwsze wiadomości o Europie Północnej i przyległych wyspach zawdzięczamy dopiero starożytnym Grekom, bowiem cała literatura Fenicjan odbywających dalekomorskie wyprawy handlowe uległa, jak wiadomo, zniszczeniu (zob. Herodot [450 r. p.n.e.] 1954/2007; Ельницкий 1962; Łoś 1968; Labuda 1961; Strzelczyk 1970; Magidowicz i Magidowicz 1974; Pekkanen 1983a; Pekkanen 1983b; Hammond 1994; Labuda 1999 i in.). Duży wkład w poznanie Europy wnieśli oczywiście Rzymianie (zob. Svennung 1967; Svennung 1974; Кузьменко 2008), Arabowie i Persowie (zob. Хвольсон 1869; Kowalski 1946; Lewicki 1956; Lewicki 1969; Kowalska 1973; Magidowicz i Magidowicz 1974; Meissner 1977; Lewicki 1977; Lewicki 1985; Lewis 1995; Lewicka-Rajewska 2004; Dziekan 2008 i in.), a także Goci (Svennung 1967; Zwolski 1984 i in.). Odkrycia europejskiej Północy z okresu

przedchrześcijańskiego wiążą się z wyprawami podróżników nordyckich (wikin-gów) (zob. Gallén 1984; Julku 1986; Мельникова 1986; Джаксон 1993; Глазырина 1996 i in.). Odkrywanie przestrzeni północno-wschodniej Europy i Uralu Północnego należało do Rusinów (z wyjątkiem brzegów półwyspów Skandynawskiego i Kolskiego); pionierami ruskich odkryć byli Nowogrodzianie. Wiadomości o średniowiecznych ludach bałtycko-fińskich zawarte są w kronikach, relacjach z podróży, sagach, tekstach hagiograficznych, dokumentach prawnych, gramotach brzoźowych, inskrypcjach runicznych, literaturze poetyckiej i geograficznej (zob. Wojan 2013; Wojan 2015; Wojan 2016a). Wcześniej informacje i wiedzę kulturową przekazywano z pokolenia na pokolenie w akcie bezpośredniej konwersacji. Kultury ustne wykształciły specyficzny sposób magazynowania wiedzy i doświadczeń – opowiadania o tematyce mitycznej recytowano, dzięki czemu trwały one jedynie w ludzkiej pamięci, a nie w postaci jakiegokolwiek zapisu (połączenie tekstu ze stałym rytmem i równomierną melodią). Obszerne treści o początkach historii narodów, dokonaniach przodków przekazywane były w formie poetyckiej kolejnym generacjom. Wielkie poetyckie utwory mitologiczne i eposy historyczne niektórych kultur niepiśmiennych należą do najbardziej imponujących dzieł ludzkiego umysłu; tak było na przykład w przypadku dzieł staroangielskich: *Widsith*, *Beowulf*, staroskandynawskich: *Eddy poetyckiej (Eddy starszej)* i sag, a także wyrośłych z folkloru bałtyckofińskich run: *Kalevala*, *Kanteletar*, *Kalevipoeg*.

Najstarsze opisy etnograficzne Saamów zawarte są w dziełach starożytnych historyków. W historiografii europejskiej dzikich i brutalnych niskorosłych Finów przedstawiano przez pryzmat ludu bałtycko-fińskiego i lapońskiego. Saamom przydawano generalizującą nazwę *fenni/finnoi* odnoszącą się do ludności *skriðfinner*, czyli Finów skaczących na deskach. A zatem nazwa *Fenni (Finnae)* pojawiła się w *Germanii* z około 98 roku u Publiusza Korneliusza Tacyta (55–120) (Ahlenius 1895: 14), a także *Phinnoi* (gr. *φίννοι*) – w *Zarysie geografii* z około 150 roku Klaudiusza Ptolemeusza (ok. 90 – ok. 168) (Collinder 1960: 12; por. Wallerström 2003). Z kolei w pochodzącej z 551 roku *Getice* Jordanesa, zromanizowanego Gota, mnicha, historyka i kronikarza, spotyka się obrazową kolokacyjną denominację *Sce-refennae* (dosł. ‘Fennowie przemieszczający się (skaczący) na deskach, tj. nartach’; od szw. *skrere-* ‘skakać, ślizgać się’; por. islandz. *renna* ‘ślizgać się’, por. szw. *skida* ‘narta’, islandz. *skíði* ‘ts’, fiń. *suksi* ‘ts’, est. *suusk* ‘ts.’), *crefennae* oraz *rerefennae* (Hansen i Olsen 2014: 36). Prokopiusz z Cezarei (ok. 490–561) w powstałych około 550 roku księgach *Historii wojen* posługuje się denominacyjnym etnonimem *Skripthiphinnoi*, zamieszczając wiele dygresji geograficzno-etnograficznych dotyczących „dzikiego” sposobu życia koczowniczych plemion północnej krainy *Thule*, między innymi łowiectwa jako zajęcia kobiet i mężczyzn, oraz czyniąc aluzje na temat posiadanej umiejętności ślizgania się na drewnianej desce (Ahlenius 1895: 19; Meriot 1984: 373). Modyfikacje etnonimu *Skripthiphinnoi* do postaci *scrido-*

winni, scritobini, scritofinni wystąpią później u benedyktyńskiego mnicha Pawła Diakona (Warnefridus, 720–799) w księgach *Historii Longobardów* z około 787 roku (Scheffer 1673: 9; Meriot 1984: 373; Hansen i Olsen 2014: 37). Paweł Diakon, podobnie jak Prokopiusz, wzmiankuje o ludności, która miała przyodziewać się w skóry i żywić surowym mięsem. Obraz ten znakomicie wpisuje się w kulturę łowiecką Saamów (zob. Diakon 1995; por. Scheffer 1673; Ahlenius 1895: 20); tym samym autor wskazuje na ich zajęcie – hodowlę reniferów (Гебель 1909: 86; Meriot 1984: 373). Takie opisy etnograficzne były powtarzane w późniejszej historiografii. Paweł Diakon zamieszcza wzmiankę o języku Saamów, nazywając go barbarzyńskim i źle brzmiącym *Scridande* (Гебель 1909: 86).

Włoscy geografowie posługiwali się zmodyfikowanymi neologiami nazewniczymi, na przykład w VII wieku Anonim z Rawenny w swej *Kosmografii* umieścił określenia *scirdifini, sirdifeni, serdifenni* i *rerefeni* (Hansen i Olsen 2014: 37), zaś wczesnośredniowieczny historyk i geograf Gwidon z Rawenny (zm. 1169) w swej kompilacyjnej encyklopedii *Geographica* z 1119 roku, utrzymanej w tradycji Ptolemeuszowskiej *Geografii*, użył nazw *Refenni* i *Cerdefenni* (Ahlenius 1895: 20).

W anglosaskim poemacie epickim *Beowulf*, skompilowanym w formie ustnej około VIII wieku, znamieną jest fraza *finna land* odnosząca się do ludu zamieszkującego środkową lub północną Norwegię (Gallén 1984: 250; Marcantonio 2002: 21). W poemacie występuje zarówno nazwa *Finum*, jak i *Scridefinnum* (Tettau 1873: 122).

Przypuszczalnie pierwszym tekstem, w którym dokonuje się wyraźnego rozdziału Finów (*Finnas*) od Saamów (*Scridefinni*), jest staroangielski poemat *Widsith* (wersy: 20, 76) nieznanego poety dworskiego (skopa), ułożony na przełomie IX i X wieku, którego jądro treściowe datowane jest na VI–VIII wiek. Treść poematu w znacznej mierze ma charakter przeglądowny i dotyczy europejskich ludów, władców i bohaterów z okresu wędrówek (Linna 2007).

Szereg informacji o Saamach i ich siedzibach na północy Norwegii, kontaktach handlowych, oswojonych reniferach i pozyskiwanych od nich towarach zawarto w zachowanej kronice podróży wikinga Ottara (st.ang. *Ohthere*) z Halogalandii (st.norw. *Hálogaland*, od *háleygr* ‘mieszkaniec tegoż kraju’), norweskiego lennika i kronikarza króla Wessexu Alfreda Wielkiego³ (ok. 849–899), odbytej między 870 a 893 rokiem dookoła Półwyspu Skandynawskiego i Kolskiego (m.in. Labuda 1961; Pritsak 1981: 262; Meriot 1984: 373). Ottar w swym itinerarium (wedle interpretacji dzisiejszych uczonych) donosił o Saamach, w opisie posługując się egzonimami *Finnas* i *Terfinnas* (tzw. ‘leśni Finowie’)⁴. Opowiadał o polowaniu i rybołówstwie

³ Król Alfred dołączył tekst do tłumaczonej przez siebie *Historiarum libri VII adversus paganos* (Siedem ksiąg historii przeciwko poganom) chrześcijańskiego teologa i historyka z Hiszpanii Pawła Orozjusza (385–423). Zob. Valtonen (2008).

⁴ Norwegowie do dziś wobec Saamów używają określenia *finnar* (Stachowski 2002: 155).

ludu *Scridefinnas* (Korpela 2008: 139), o wspólnych wyprawach łupieskich na pobliskie ziemie Kwenów i Norwegów, a także o ich wzajemnych animozjach, których podłoże stanowiła walka o uzyskanie korzyści płynących z handlu z Saamami. Mówił też o ściągającym od Saamów podatku od towarów (zapewne przez tzw. *birckarlar*, fiń. *pirkat, pirkkamiehet*) (m.in. Steckzén 1964; Haavio 1965; Stachowski 2002: 156). Jak podaje źródło historyczne: „Od dnia opuszczenia macierzystej przystani nie napotkał jeszcze uprawianej ziemi, ponieważ brzeg widniejący z prawej burty zamieszkiwali tylko Finowie [tj. Saamowie] – rybacy, łowcy ptaków i myśliwi, a z lewej burty cały czas widniało otwarte morze...” (Magidowicz i Magidowicz 1974: 151). Wiking dokonał też pierwszego, jak się wydaje, zapisu przypadkowo zaobserwowanego podobieństwa dwóch ugrofińskich języków, być może jednego permskiego bądź bałtyckofińskiego, a drugiego właśnie saamskiego: „Quod ad linguam attinered, eandem prope Bjarmorum ac Finnorum fuisse sibi visam” (Zsirai 1937: 475, cyt. za: Fazekas 2001: 1144).

W *Descriptio Insularum Aquilonis*, ostatniej z ksiąg *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* z 1075 roku, spisanej przez niemieckiego historyka i geografę Adama z Bremy (Adam Bremeński, 1050–1081), jeden z rozdziałów dotyczy *Skritefini*, którzy – według relacji usłyszanej od duńskiego króla Swena II Estridsena (ok. 1020–1074/1076) – poruszali się szybciej od dzikich zwierząt (Meriot 1984: 373; Zachrisson 2008). Dzieło owe stało się cennym zbiorem wiadomości o ludach bałtyckofińskich.

Finlandię przedstawiał w szesnastotomowym dziele *Gesta Danorum* średnio-wieczny duński historiograf Saxo Gramatyk (1150 – ok. 1220); ostatnie jego księgi stały się znaczącym źródłem informacji na temat dziejów krajów Europy Północnej. Saxo Gramatyk zawarł w *Gesta* opis *Finni* – ludu interpretowanego naprzemiennie bądź jako Finowie, bądź jako Saamowie. Pisał on o dwóch Lappiach (*utraque Lappia*), wzmiankował o *skriðfinner* (*scrickfinni*) i ich umiejętnościach jazdy na deskach.

Do Saamów prawdopodobnie odnosi się również nazwa *cornuti Finni*, która pojawia się w powstałym około 1170–1220 roku łacińskojęzycznym manuskrypcie synoptycznej *Historia Norwegiae* anonimowego mnicha. Apelatyw *cornuti* ‘rogaty’ być może był związany z używanymi przez Saamów tradycyjnymi narzędziami i ozdobami z rogów bądź w postaci rogów (Pekkanen 2014).

W krótkiej anegdocie dołączonej w charakterze wstępu do staronorweskiej *Sagi o Orkadach* z około 1230 roku zawarte są odniesienia do Saamów w kontekście Norwegii. Znajduje się tam relacja o ludziach zwanych *Lappir* żyjących na fiordach za Finmarkiem (*fyrir innam Finnmark*). Desygnacja *Lapp* pojawia się tu w kontekście miejsca (Hansen i Olsen 2014: 38). Wydaje się pierwszym etnonimem Saamów w naszym współczesnym rozumieniu.

Po raz pierwszy *Lapp* jako termin prawny użyty został w napisanym po łacinie szwedzkim traktacie z Telge – *Tälje-stadgan* – z 5 września 1328 roku (Meriot

1984: 374). Dokument regulował między innymi kwestie ściągania od ludności saamskiej podatków kupieckich przez *birckarlar* (fiń. *pirkat*, *pirkkamiehet*) (Zachrisson 1997: 159; Meriot 1984: 374; Hansen i Olsen 2014: 38). Poniżej fragment wspomnianego dokumentu⁵:

Nos Kanutus Joansson, illustris regis Swecie ac Norwegie dapifer, tenore presencium ad publicam deducimus nocionem, quod anno Domini mccc vicesimo octauo, die lune ante natiuitatem beate Marie virginis proxima, in perlamanto Telgis habito, inter Helsingos ex parte vna et Bircharlaboa ex parte altera, in presencia nostra taliter extitit placitatum, videlicet quod extrema pars Helsingie versus aquilonem, que ad amnem dictum Wlv et stagnum Wlvthraesk vsque protenditur, inhabitari et vtique coli debeat absque impedicione et inquietacione cuiusquam, secundum tenorem litterarum domini nostri regis, super hoc antea collatarum, quas semper in suo vigore conuenit inuolabiliter obseruari, et quibus per presentem placitacionem in nullo penitus derogetur. Ab hiis tamen, qui per officialem domini nostri regis in Helsingia constitutum illic ad habitandum loca susceperint, siue Birkala fuerint siue alii quicumque, tributum, antequam dominus noster predictus legitime annos etatis attigerit, nemo leuare debeat; qui etiam officialis inter illos, qui illic ceperint habitare, de negociis emergentibus jurisdictionem habebit et iusticie faciet complementum. Jtem extitit placitatum, quod homines siluestres et vagos, vulgariter dictos **Lappa** [podkr. KW], in suis venacionibus nullus debeat impedire, nec etiam prefatos Birkarlaboa, ad eosdem **Lappa** [podkr. KW] accedentes, apud ipsos commorantes vel ab eis cum suis rebus denuo reuertentes, articulo isto sicut et primo vsque ad prefati domini nostri regis annos legitimos tantummodo perdurante. In cuius placitacionis testimonium presentes litteras nostri sigilli munimine duximus roborandas. Datum anno, die et loco supradictis.

Saamskojęzyczna nazwa własna Saamów po raz pierwszy pojawiła się pod koniec XIII wieku w kronice islandzkiej *Vatnsdæla saga*, której autor wywodzi endonim *semsveinar* od słów *sam/säm* ‘człowiek’ i *sven* ‘młody wojak, sługa’ (por. st. norw. *sveinn* ‘młody mężczyzna’) (Zachrisson 1997: 159; Zachrisson 2008; Hyvärinen 2010: 126).

2. Kwestie etymologiczne egzonimu *Lappi*

2.1. Semantyka: ‘kraj, koniec’

Skandynawowie, a także Rusini nazywali Saamów Łoparami (daw. ros. *лопари*, *лопляне*, st.rus. *лопь*) (zob. m.in. Lehrberg 1816; por. Фосс 1952; Третьяков 1961; 1970). Z tym egzonimem powiązany jest etnonim *Laponia* (*Lapponika*, *Laplandia*), czyli ‘ziemia Łoparów’. Jedni wiążą etymologię nazwy *Lappi* z fińskim słowem

⁵ Cytowany dokument pochodzi ze strony fińskiego archiwum narodowego *Diplomatarium Fennicum*.

lappalainen ‘Lapończyk, Laponka, lapoński’, którym Finowie określali nie tylko Saamów, ale wszystkich „dzikich” mieszkańców lasów. Być może podstawą nazwy *lappalainen* stało się fińskie słowo *lape* ‘obrzeże, skraj, kraj, koniec, kres’ (por. Фасмер 1986–1987: II: 520; Wiklund 1911; por. Jämsä 1989), którego znaczenie mogło zostać rozszerzone na ludy zamieszkujące ‘skrajną ziemię, okrainę’ (podobnie jak np. w wypadku nazwy *Ukraina*; por. też st.rus. *край* ‘swoja ziemia, rodzima ziemia’; por. pol. *Kresy*). Estoński badacz Julius Mägiste za pierwotną uznawał formę nazwy rosyjskojęzycznej, wywodzącą się od bałtyckofińskiego apelatywu *loppi*, *löpp* ‘koniec’ (Mägiste 1964: IV; Mägiste 1982–1983) (por. fiń. *loppu* ‘koniec’; podobnie jak łotewskie *galas* ‘koniec’ i łot. i żmudzkie *Latgale*, łatg. *Latgola*, lit. *Latgola*, por. st.rus. *Лотызола*, st.słow. *Літвызола*, pol. *Łatgalia*).

Z kolei w etnolekcie północnoosaamskim wyrażenie *láhppon olmmoš* oznacza ‘utraconą osobę’ (od czasownika *láhppot* ‘zgubić, stracić’⁶).

2.2. Semantyka: ‘kawałek tkaniny lub skóry’

Inną hipotezę etymologiczną wysunął jeden z najwybitniejszych przedstawicieli fińskiej ugrofennistyki Erkki Itkonen, który wiązał Saamów z Wodzią. Dostrzegając on motywację imienia jednej z grup Saamów *wuöwjie/vuovjjuš* bądź *vuovza* (fiń. *vuojalainen*) w semantyce korespondującej ze znaczeniem zakodowanym w fińskim słowie *vaaja* ‘klin, łata na ubraniu w formie klina’ (od **vakja* ‘klin, kołek’) (Itkonen 1941; 1955; por. Hajdú i Domokos 1987: 127; Stachowski 2002: 151; Hansen i Olsen 2014: 38). Zdaniem badacza termin *lappi* stanowi szwedzką kalkę semantyczną etnonimu *vuovjoš* w znaczeniu ‘kawałek tkaniny lub skóry’ (por. Hajdú i Domokos (red.) 1987: 141). Z kolei nordyccy uczeni Lars Ivar Hansen i Bjørnar Olsen zauważają, że samookreślenie ludności *vuovjjuš* zostało poświadczane w etnolekcie północnoosaamskim w 1742 roku przez fińskiego duchownego, badacza języka saamskiego Henrika Ganandera (1700–1752) (Ganander 1743: 28, cyt. za: Hansen i Olsen 2014: 38). Według polskiego językoznawcy Marka Stachowskiego powyższe zbieżności językowe są przypadkowe (Stachowski 2002: 151).

Suponowanie bezpośrednich związków Saamów z Wodzią wzbudzało od dawna szereg kontrowersji (Яхонтов 1881: 5). Z punktu widzenia kontaktologii językowej wykluczanie historycznych wzajemnych kontaktów tych ludów wydaje się jednak niecelowe. Implikacją styczności językowo-kulturowych tych etnosów mogłyby być w zasadzie transfer etnonimu o takim właśnie znaczeniu. Generalnie hipoteza Itkonena jest uznawana w fennistyce za lingwistycznie poświadczoną (Ареева 1990: 62). Zbieżną etymologię spotyka się w źródłach skandynawskich, wywodzących ten etnonim od etymonu *lapp* oznaczającego ‘skrawek tkaniny

⁶ Hasło: *láhppot* (*Neahttadigisánit – Nordsamiske ordbøker*).

przeznaczony do reperacji; łąte'. Na dodatek skandynawscy językoznawcy wiążą to słowo z *gákti*⁷ – oryginalnym, ręcznie szytym narodowym strojem Saamów. W inaryjskim *káhti* z kolei oznacza 'surdut'; obydwie wyrazy zdają się wywodzić od *kaftan*, *kofta*, mających podstawę eurazjatycką (por. arab. *qaftān*, pers. *khalat*).

2.3. Semantyka: 'dziki lud' oraz 'poganie'

Zdaniem niektórych rosyjskich uczonych, między innymi Rut Agiejewej, szwedzka forma egzonimu *lappar* złożona jest z charakterystycznego dla języka rosyjskiego sufiksu *-apb*, za pomocą którego nazwy narodowości oraz mieszkańców regionu tworzono od danych miejsc, na przykład: *чухарь* 'Weps', *волгарь* 'mieszkaniec Powołża', *окарь* 'mieszkaniec ziem nad rz. Oką' (Агеева 1990: 61–62). W formach tych można dostrzec analogię ze słowem *лопарь* 'Łopar', tym bardziej, że staroruska forma leksykalna posiadała niesufiksálną postać *лопъ* (nom. sg *лопин*) (Агеева 1990: 62).

Formę kolektywną *лопъ* odnoszącą się do Łoparów spotyka się w XIII-wiecznych latopisach staroruskich⁸. W kronikach Rusi dokonano wyraźnego rozróżnienia grup społecznych Łoparów, dzieląc ich na: Konczańskich (*Кончанская Лопъ*), Twerskich (*Тверская Лопъ*), Leśnych (*Лешая Лопъ*) lub Dzikich, czyli Tundrowych (*Дикая Лопъ*) (Вощинин 1939: 55–56), przy czym określenie „dzicy” odnosiło się do pogan. W testamencie Łazarza Muromskiego (Łazarz Murmański, zm. 1391), założyciela muromskiego klasztoru nad Onegą, stwierdza się, iż (cyt za: Ягодкин 1918: 10):

А живущие тогда именовались около озера Онега «лопяне» и «самояд» – страшливые сыродцы близ места сего живяху...

Łoparowie, tak jak i Samojedzi, postrzegani są tu jako potworny lud spożywający surowiznę (por. Яхонтов 1881: 5). W tekście testamentu połączono ze sobą dwa onimy: *лопяне* 'Łopianie' i *самояд* 'Samojedź'.

⁷ Zastanawia tu (przypadkowe?) podobieństwo formalne i znaczeniowe *gákti* z góralskim (śląskim) terminem *guniok* 'rodzaj grubej, szytej z samodziałowego sukna, męskiej marynarki lub kurtki'.

⁸ Półwysep Kolski wraz z jego północnym pobrzeżem Murmań były znane ludom ruskim już w XIII wieku. W gramotach, czyli umowach zawieranych między Nowogrodzianami i kniaziami twerskimi, wśród „wołości” nowogrodzkich wymieniano na ogół *Tre*, czyli Terski Brzeg, raz wspomniano *Kola*. Pierwsi koloniści ruscy zaczęli docierać na Półwysep Kolski na przestrzeni wieków XIV i XVI (Платонов 1923: 1; por. Piasecki 2009). Właśnie wtedy pojawiają się pierwsze informacje o saamskich pogostach na Półwyspie: *Ловозеро* (kildin *Луяввьр*, *Lujavvr*) (1574); *Поной* (1570), *Екостровский погост* (1574), *Бабино* (1608), *Иоканьга* (1620) (przykłady za: Керг 2003).

W języku rosyjskim słowo *лопарь* wchodzi w interesujące relacje homograficzne. Słownik etymologiczny Maxa Vasmera utrwała trzy odrębne lemmy, a mianowicie: *лопáрь* ‘Saam’ oraz ‘heretyk, niewierzący’, I *ло́парь* ‘pętla’ < hol. *looper* ‘ts’, II *ло́парь* ‘zool. krąp, *Blicca bjoerkna*’) (por. fiń. *lopperi* ‘mały leszcz’, *loppana* ‘leszcz’) (Фасмер 1986–1987: II: 518). Ostatni homonim występuje w etnolekcie ołoneckim (aunuskim). Zwraca uwagę też to, iż w dialekcie archangielskim derywowane słowo *лон* oznacza ‘niechrzczone dziecko’ (Фасмер 1986–1987: II: 517). Obserwuje się zatem semantyczne powiązanie z nazwą *лопáрь* w znaczeniu ‘heretyk’.

W europejskiej kartografii będącej źródłem konkretnej informacji Saamom przypisywano takie cechy jak: ‘dzikość’, ‘nieucywilizowanie’, ‘pogaństwo’. Na dawnych mapach geograficznych przedstawiano Finów i Saamów oraz ich krainy zgodnie z ówczesnym widzeniem świata, co znajduje odbicie w terminologii nazwicznej (por. Miekkaavaara 2008; Pietilä 2009).

Jedną z pierwszych kartografii ukazujących Finlandię był portolan z 1427 roku duńskiego geografa Claudiusa Clavusa (Suartho, duń. Claudius Claussøn Swart) (1388–?), znanego jako Nicholas Niger. Kartograf umieścił na nim nazwy *Findhlappi* oraz *Wildhlappelandi*, które w podobnym kształcie formalnym spotka się na późniejszych mapach z XV i XVI wieku (Ahlenius 1895: 353). Clavus zaznaczył też na swej karcie *Carelorum infidelium regio*, czyli ‘Region niewiernych Karelów’.

Atrybut ‘dzikości’ przetrwał do dziś. W herbie fińskiego miasta Lappeenranta (szw. *Villmanstrand*) widnieje wizerunek dzikiego, półnagiego mężczyzny z maczugą w ręku. Ów *Dzikus* (fiń. *Villimies*), symbolizujący heraldyczną Lappeenrantę, związany jest z XVII-wiecznymi wyobrażeniami szwedzkich urzędników o *oikumene* Lapończyków. W ich pojęciu Laponia miała rozciągać się już od południowych wybrzeży jezior Saima. W opisach nowogrodzkiego pisarza, hieromnicha i prezbitera Ilji, który w latach 1534–1535 prowadził w Karelii misję ewangelizacyjną, *Дикая Лапландия* znajdowała się mniej więcej nieopodal regionu Porajärvi i Repola. Świadczy ma o tym spisana opowieść *О крещении дикою лопи* (O chrzcie dzikiej Łopi [Łoparów]), która weszła do cyklu zawartego w *Latopisach Pskowskich* (*Летописи Псковские*). Samo pojęcie *Laplandii* związane było z prowincją Lappeenranta. Fakt ten poświadcza mapa krajów nordyckich uwzględniająca Rosję, wykonana w 1561 roku przez włoskiego geografa Jacoba Gastraldiego, na której *Lapponi* była lokalizowana na północ od Wyborga, zaś *Laponesa* (czyli Lappeenranta) miała stanowić stolicę Laponii. Z kolei toponim *Lappee* w charakterze nazwy ujezdu (guberni) pojawia się dość wcześnie, bo w 1415 roku (zob. Luoto b.d.w.).

Mapa Skandynawii zawarta w inkunabule *Liber cronicarum cum figuris ymaginibus ab inicio mundi*, czyli słynnej *Kronice Świata* (*Kronice Norymberskiej*), wydanej w 1493 roku w norymberskiej oficynie wydawniczej Antona Kobergera (Coburger, 1440/1445–1513) z drzeworytniczymi ilustracjami oraz tekstem Hart-

manna Schedla (1440–1514), niemieckiego lekarza, humanisty i historyka, wyróżnia nordycką nazwę *Wildlappen* (Schedel b.d.w.).

Nowe informacje na temat Laponii uzyskane od uczestników wypraw na daleką Północ wprowadził do swej popularnej *Cosmographia universalis* z 1544 roku Sebastian Münster (1488–1552), niemiecko-szwajcarski geograf, profesor języka hebrajskiego w Bazylei (Rüegg 2003: 20). Na renesansowej drzeworytowej mapie pojawia się toponim *Dikiloppi* (Bagrow 2009: 126), będący wyraźną transliteracją (kalką) rosyjskiej kolokacji *дикая лопь*. Został on umieszczony na zachód od Grenlandii, zobrazowanej zgodnie z tradycją średniowieczną jako długi, wąski półwysep. Występowanie na mapie tego toponimu wiąże się zapewne z działalnością Georga (Jurija Emmanuiłowicza) Trachaniota, zwanego Starym (ok. 2. poł. XV w. – 1513), nadwornego dyplomaty, pisarza i tłumacza, który trzykrotnie (kolejno w latach 1489, 1491 i 1493), przewodził poselstwu w Imperium. Sebastian Münster na karcie *Septentrionales Regiones* odwzorował: *Lappen, Finmarck, Scrifinni, Lappenland, Biarmia, Botnia, Carelia, Finland* i in. (Münster b.d.w.).

W 1549 roku baron Sigismund von Herberstein (1486–1566), austriacki poseł, polityk i historyk, w fundamentalnym dziele *Rerum Moscoviticarum Commentarii* użył określenia *Dikiloppi* odnoszonego do Saamów. Do 1526 roku termin ten nie funkcjonował w ruskojęzycznym piśmiennictwie. Herberstein ([1549] 2008: 324), opisując marszrutę z Moskwii do Danii, wiodącą przez Morze Białe, dookoła Półwyspu Kolskiego, donosi:

Затем приплыли они в страну называемую по-московитски **Dikiloppi** [podkr. KW], т.е. диких лопарей, к месту по имени Дронт (Dront), отстоящему от Двины на двести миль к северу. По их рассказам, государь Московии обыкновенно взыскивает дань вплоть до сих мест. Там они оставили свои лодки и остальную часть пути проехали по суше в санях. Кроме того, он рассказывал, что там содержатся целые стада оленей, как у нас быков; они называются на норвежском языке Rhen (Rhenen) и несколько крупнее наших оленей. Лопари пользуются ими как вьючными животными следующим образом. Они впрягают оленей в санки, сделанные наподобие рыбацкой лодки объемом в мальтер (Malter); человека, чтобы он при быстром беге оленей не выпал из саней привязывают за ноги. Вожжи, при помощи которых он управляет бегом оленей, он держит в левой руке, а в правой у него палка, чтобы удержать повозку от падения, если она слишком наклонится в какую-нибудь сторону. По словам Истома, при таком способе езды он за день проделывал по двадцать миль, под конец по прибытии в гостиницу отпускает оленя, который сам возвращался к своему хозяину и привычному становищу.

Herberstein ([1549] 2008: 324) w swym itinerarium wymienia nazwę *Finlappia*. Opisuje pokrótce styl życia Łoparów i mówi o nich jako o dannikach:

Оставив справа обширное море, называемое, как и прилегающие горы, по реке Печоре Печерским (Petzeroyisch), они добрались до народов Финлаппии (Finlappia)

[podkr. KW]; хотя те живут там и сям вдоль моря в низких хижинах и ведут почти звериную жизнь, однако они гораздо более кротки, чем дикие лопари. Он говорил о них как о данниках москвиты. Оставив затем землю **лопарей** [podkr. KW] и проплыв восемьдесят миль, они достигли земли Норботтен (Nortpoden), подвластной королю шведскому; русские называют ее Каянской землей (Kaienska Semla), а народ – каянами (Kajeni). Отсюда, обогнув с трудом излучистый берег, который тянулся вправо, они прибыли к одному мысу, который называется Святым Носом (Sanctus Nasus, Swetinoss). Святой Нос – это огромная скала, выдающаяся в море, наподобие носа. Под этой скалой видна полная водоворотов пещера, которая каждые шесть часов то всасывает море, то с большим шумом возвращает пучину, извергая ее обратно. Одни называют это пупом моря, а другие – Харибдой. Сила этого водоворота настолько велика, что он притягивает корабли и все прочее, находящееся поблизости, крутит их и поглощает; по словам толмача, он никогда не находился в большей опасности, ибо когда водоворот стал вдруг сильно засасывать корабль, на котором они плыли, то они едва спаслись, изо всех сил налегая на весла.

(...) Москвиты похваляются, что берут дань с этих **диких лопарей** [podkr. KW]. Хотя это маловероятно, но удивительного тут ничего нет, так как у лопарей нет других соседей, которые могли бы собирать с них дань. В качестве дани они дают меха и рыбу, потому что другого у них нет. Заплатив же годовую дань, они хвалятся, что никому более ничего не должны и живут по своим законам совершенно свободны, как будто над ними и нет никакого начальства.

Хотя лопари не знают ни хлеба, ни соли, ни других возбуждающих приправ и употребляют в пищу только рыбу да мясо, однако, как говорят, они весьма склонны к сладострастию. Далее, они все очень искусные стрелки, так что если во время охоты встречаются благородного и даже мелкого зверя, то убивают его стрелой в морду, чтобы получить шкуру целой и неповрежденной, ведь если они попадут в какое-либо другое место, то из-за кровоподтека шкуру в этом месте уже нельзя будет отбелить.

Do wczesnych źródeł piśmienniczych utrwalającym nazwę *Lappia* należy pochodząca z 1555 roku *Historia de gentibus septentrionalibus* Olaus Magnusa Gothusa (1490–1557) (Magnus 1555), szwedzkiego duchownego katolickiego, arcybiskupa, historiozofa, pisarza i kartografa (zob. Schweickard (red.) 2006: 625–627; Ehrensvärd 2006). Autor w swym pomnikowym dziele posługuje się onimem *Lappomanni* analogicznie do *Nordmanni*, *Westmanni* i *Sudermanni*. Częstka *-manni* w tym złożeniu oznaczała 'ludzi', a zatem *Lappomanni* to 'ludzie Lappii' (zob. Scheffer 1673). Na swej pierwszej, unikalnej, historycznej, bogato ilustrowanej mapie obejmującej kraje Europy Północnej *Carta Marina et descriptio septentrionalium errarvm ac mirabilium revm in eis cantentarvm diligentissime elaborata anno domini*, wydanej w Wenecji w 1539 roku (prace nad nią rozpoczął, będąc na wygnaniu w Gdańsku⁹), Olaus Magnus odwzorowuje dość dokładnie linię brzegową Finlan-

⁹ Za materiały źródłowe posłużyły mu przede wszystkim własne obserwacje ze skandynawskich peregrynacji, mapy żeglarzy skandynawskich oraz mapy z Ptolemeuszowskiej *Geografii*. Prawdopodobnie wykorzystał także mapy Prus i wybrzeża bałtyckiego sporządzone przez Mi-

dii. Oznaczył on krainy Półwyspu Skandynawskiego: *Lappia* (usytuowaną na południu), *Scricfinnia* (na północy) i *Biarmia* (na północnym wschodzie) (Magnus b.d.w.). W odniesieniu do Laponii uczony posłużył się wieloma nazwami określającymi jej terytoria, między innymi *Lappia Occidentalis*, *Lappia Orientalis*, *Botnia Occidentalis*, *Botnia Orientalis*, *Finnmarchia* (tj. Finnmark, fiń. Ruija), *Scricfinnia* (dosł. 'kraj rzemienionożnych') – przy tej ostatniej zamieścił rycinę z wizerunkiem króla grającego na rogu i dosiadającego rena. Opisuując dzieje ludów Północy, Olaus Magnus przedstawił Finlandię jako specyficzny zakątek świata, w którym ludzie poruszają się w głębokim śniegu na wygiętej w łuk desce. Niewątpliwie wiele spostrzeżeń o charakterze etnograficznym przekazanych światu przez autora słynnej *Carta Marina* było trafnych i znakomicie przybliżyło ten okryty rąbkiem tajemnicy ląd, zamieszkiwany przez etnosy władające odmiennymi niż szwedzki językami. Znamienne, iż w komentarzu do mapy, a przede wszystkim w jego rozprawie poświęconej dziejom narodów Północy można odnaleźć wzmianki na temat podobieństwa języka fińskiego i saamskiego oraz uwagi o ich odmienności od szwedzkiego.

Z kolei w *Cosmographia universalis et exactissima iuxta postremam neotericorum traditionem*, opracowanej w latach 1561–1563 przez włoskiego geografa i wydawcę Jacopo (Giacomo) Gastaldiego (ok. 1500–1566) i przedstawiającej Nowy Świat, pojawiają się nazwy: *Lapo*, *Scrifinia*, *Finmar* (zob. Gastaldi i Camocio 1569).

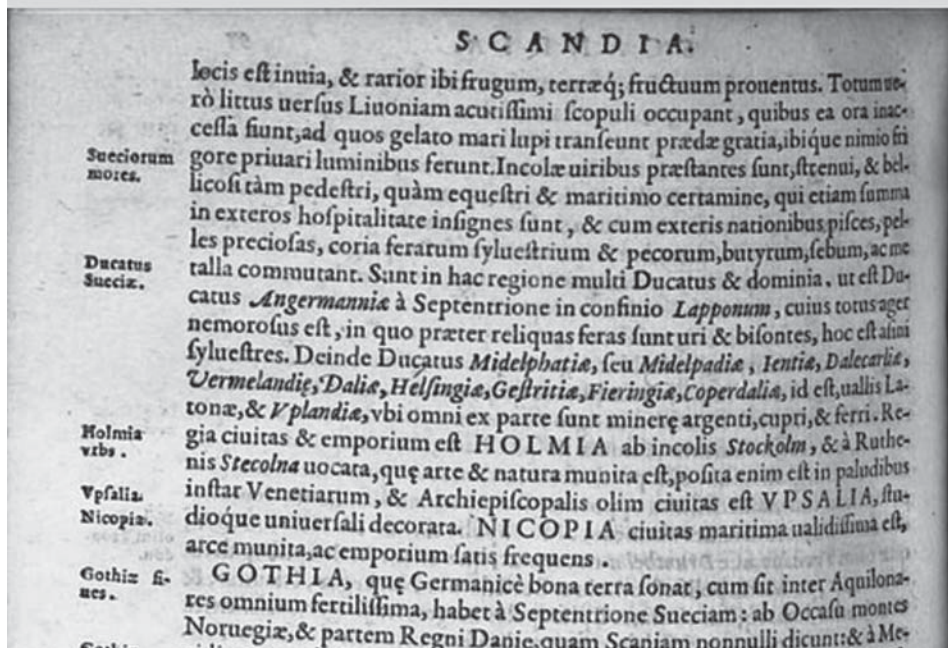
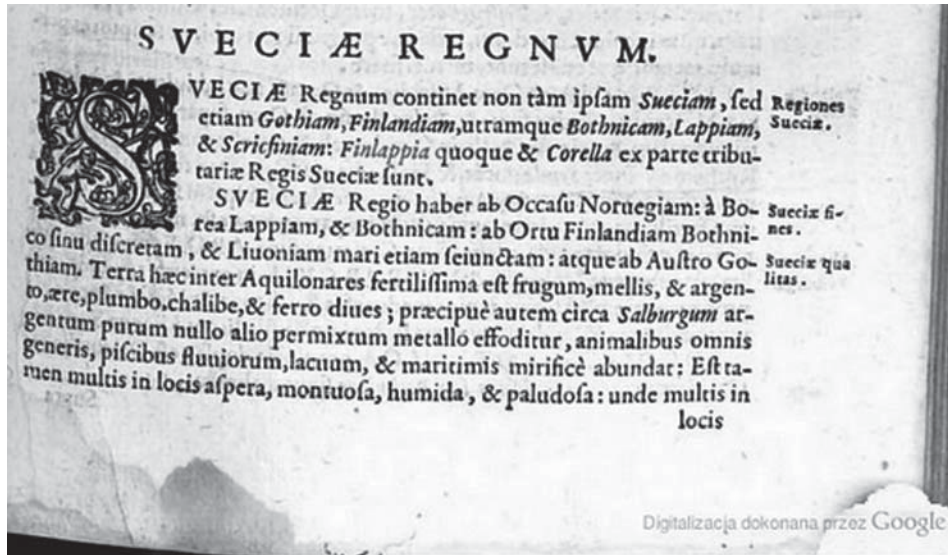
Szereg fińskich etnonimów zawiera słynna kartografia Klaudiusza Ptolemeusza (ok. 100 – ok. 160) *Geographiae uniuersae tum ueteris tum nouae absolutissimum opus duobus uoluminibus distinctum, in quorum priore habentur Cl. Ptolemaei Pelusiensis Geographicae enarrationes libri octo* (Ptolemy i Porro 1596), skomentowana i opublikowana przez Włochów: kartografa, astronoma i matematyka w osobach: Giovanniego Antonio Maginiego (1555–1617) oraz drzewo- i miedziorytnika Girolamo Porro (1520–1604). W *Geografii* wymienia się także nazwy regionów zamieszkałych przez ludy fińskie, takie jak: *Scricfinnia*, *Lappia*, *Finlappia*, *Corella*, *Finmarchia* i in. (rys. 1).

W pracy utrwalono i objaśniono liczne etnonimy odnoszące się do Finów i Lapończyków, takie jak *Loppi* i *Dikiloppi*, a także formy typu *Lappones* (rys. 2).

W traktacie geograficznym *Cosmographie* z 1652 roku angielskiego teologa i historyka Petera Heylyna (1600–1662) znalazły się dość szczegółowe opisy skandynawskich regionów, między innymi Laponii, *Finmarch* i *Scricfinnia*. Uczony wyjaśniał nie tylko usytuowanie geograficzne Laponii. Wyprowadził on etymologię angielskiego egzozonimu *Lapland* od oryginalnych nazw własnych *Lappi* i *Lappones*, przyrównując ich semantykę do łacińskich znaczeń słów *ineptus* i *insultus*. Donosił o ich barbarzyństwie, dzikości i niewiedzy, nazywając ich *Dikiloppi*

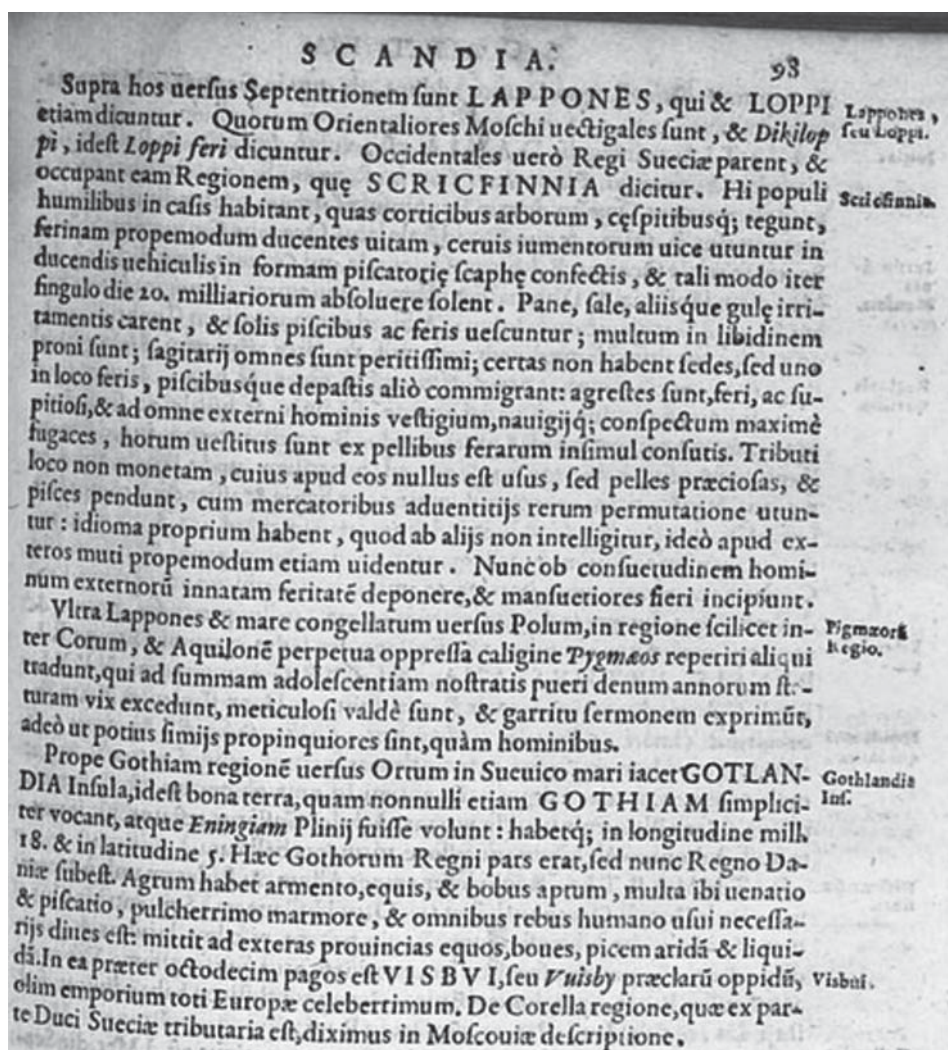
kołaja Kopernika (1473–1543) i biskupa Hansa Braska (1464–1538), który znalazł schronienie w Polsce (Christiansen 2009). Brask zmarł w opactwie cystersów w Łądzie nad Wartą.

Rysunek 1. Karta dzieła *Geographiæ uniuersæ*... Ptolemeusza z notacją nazw: *Scricfniia*, *Lappia*, *Finlappia*, *Corella*, *Finnarchia* i in.

Źródło: Ptolemy i Porro (1596).

Rysunek 2. Karta dzieła *Geographiae uniuersae...* Ptolemeusza, rejestrującego etnonimy *Loppi* i *Dikiloppi*

Źródło: Ptolemy i Porro (1596).

lub *wild Lappians* (Heylyn 1652: 143, 156). Poniżej fragment opisu etnograficznego zaczerpnięty z *Kosmografii* (Heylyn 1652: 143–144):

LAPLAND, the most Northern part of all *Scandia*, hath on the East *Russia*, on the West the Province or *Prefecture* of *Wardhuys*, in the kingdom of *Norway*; on the North the main *frozen* Ocean, and on the South *Bodia* or *Bodden* on both sides of the *Bay* so called.

It is named thus originally from the *Lappi* or *Lappones*, the Inhabitants of it; as they are from their blockish behaviour; the word *Lappon* signifying the same with *ineptus* or *insulsus* in *Latine*, for such they are: rude, barbarous, and without the knowledge of *Arts* or *Letters*, as also without corn and houses, or any certain habitations, (except onely in *Finmarch*) feeding for the most part on fish, and the flesh of wild beasts, with the skins whereof sowed together they hide their nakednesse. Generally they are meer *Idolaters*, giving divine honour all day following to that living creature whatsoever it be, which they see at their first setting out in the morning: great *Sorcerers*, and abhorring the sight of strangers, whom till of late they used to flee from, at their first approach; but within few yeares past beginning to be more sociable and familiar. In a word, they are the true descendants of the Antient *Finni* (possessed in old times of all that tract which lyeth betwene the Bay of *Finland* and the *Frozen* Ocean) whose naturall rudenesse and barbaritie, unmixt with the conditions of more civill people, they doe still retain.

It is divided into the *Eastern* and the *Western Lapland*. The former appertaining to the *Knez* or *Great Duke* of *Muscovie*, by which people the Inhabitants are called *Dikiloppi*, or the *wild Lappians*; is subdivided into *Biarmia* and *Corelia*, of which if there be any thing in them worth taking notice of, wee shall there speake more. The latter doth belong to the Crown of *Sweden*, subdivided into 2 parts also, that is to say, *Finmarch*, and 2 *Scricfinnia*.

1 *FINMARCH*, being that part hereof which lyeth next to *Norwey*, is the more populous of the two, the people for the most part *idolatrous*, but by the neighbourhood of the *Norwegians*, and resort of strangers unto *Wardhuys*, and the parts adjoining, somewhat *civilized*; and in the borders of both king|doms savouring of *Religion*, possessed of *sheds* or sorry houses, & those houses reduced to parishes, under the jurisdiction of the Archbishop of *Vpsal*, the chiefe of which, (if there be any chief amongst them) are named 1 *Samman*, and 2 *Hielso*. Called *Finmarch*, as the antient bounds and *Marches* of the *Finni* (of whom more anon) and therefore erroneously by *Maginus* made a part of the kingdom of *Norwey*.

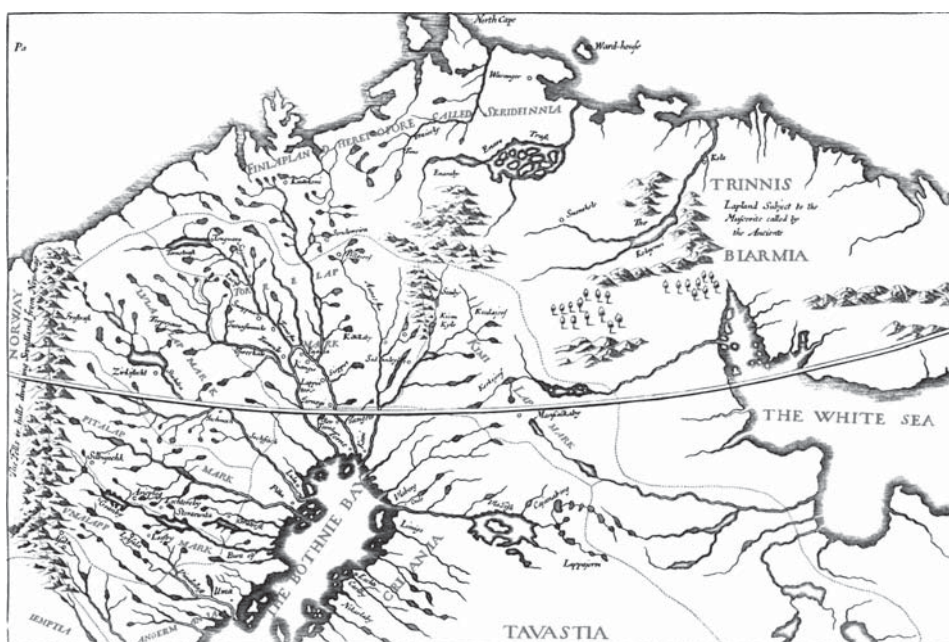
2 *SCRICFINNIA* lyeth between *Finmarch* and *Russia*, the name derived from the *Finni*, a great people of *Scandia*, and *Scriken* a *Dutch* word signifying *leaping*, *sliding* or bounding, for such is their gate. An *•tymologie* not much improbable, in that the *wooden-soled shoes* with sharp bottomes, which they used for their more speedy *sliding* over the yee, of which this country is full, are by the *Germans* (who also use them) called *Scri•eshoe•ne* or sliding-shoes. The ancient Writers call this people *Scrictofinni*.

These are indeed the naturall and proper *Laplanders*; and unto these the former *character* doth of right belong. Of stature very low, little more then *Pigmeys*, but strong and active, well skilled in *Archerie*, and patient of cold and labour. Much given to hunting of wild beasts whom they kill with their bowes, devour the flesh, and cloath themselves with their skins, which they tie at the top of their heads, and leave no place open but for the sight, giving thereby occasion unto some to write, that they are *hairie* all over like kine or horses. Such *Deere* (whereof they have great plenty) as they take unkilld, they make to draw in little *carts*, as they shift their *Quarters*. But having served them for a while they are killed at last, though perhaps for nothing but

their skinnes; a certaine number of which they pay yeerly to the King of Sweden in the way of *tribute*. Three companies of these *Laplanners*, so clad and armed as aforesaid, came into *Germanie* in the year 1630 to serve *Gustavus* in those wars; looked on with admiration by all *spectators*.

Townes we must look for none here, where no houses be: and yet there are some *sheds* and *cabbins* on the Sea shore; which *Mariners* having made for their refreshment when they came on land, have bestowed some names on, and possibly in time may become good townes, now not worth the naming.

Za pierwszą naukową pracę z dziedziny laponistyki (saamistyki) uznaje się *Joannis Schefferi Argentoratensis Lapponia id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio in qua multa de origine, superstitione, sacris magicis, victu, cultu, negotiis Lapponum, item animalium, metallorumque indole, quae in terris eorum proveniunt, hactenus incognita porduntur, & eiconibus adjectis cum cura illustrantur*. Jest to kilkusetstronicowe dzieło szwedzkiego humanisty Joannesa Schefferusa (1621–1679), które ujrzało światło dzienne we Frankfurcie nad Menem w 1673 roku. Autor również sugeruje, iż pierwotnie nazwa *Lapp* znaczyła ‘dzicy’ (rys. 3).

Rysunek 3. Historia Saamów według Joannesa Schefferusa z 1673 roku

Źródło: Scheffer (1674).

Schefferus wymienia też nazwy: *Sambienladti* („Lappia est *Sambienladti*”), *Sameednan*, *Sabmi*, *Same* (Scheffer 1673: Cap. I: 6). Przypomina, iż Paweł Diakon (ok. 720 – ok. 800) używał etnonimu *Scritobini* (Scheffer 1673: Cap. I: 9).

2.4. Odzwierciedlenie w toponimii

Kompozyt nazwy *Lapp-* często ujawnia się w toponimice, w tym w hydronimice, zarówno fińskiej, jak i szwedzkiej, będącej zwierciadłem postrzegania świata przez daną społeczność. Na obszarze Finlandii występuje on pod następującymi postaciami onimicznymi: *Lappi* (Satakunta), *Lappeenranta* (południowa Karelia fińska), *Lapinlahti* (północna Sawonia), *Lappajärvi* (gmina w Etelä-Pohjanmaa), zaś na obszarze szwedzkim: *Lapp* (gmina Sztokholm), *Lappe* (Södermanland), *Lappekoski* (Norrbotten), *Lappabo* (Smalandia). W Szwecji wyodrębnia się historyczne obszary *Lappmark(en)*, zamieszkiwane przez Saamów od średniowiecza. W Norwegii zaś, co ciekawe, *Lapp* jest rzadkim składnikiem złożenia nazwicznych w przeciwieństwie do kompozytu *Finn*, który jest charakterystyczny dla nazw na terenach północnych, głównie w okręgu Finnmark (norw. *Finnmark* < st.norw. *Finnmørk*). W Finnmarku znajduje się natomiast gmina *Loppa* (płn.saam. *Láhppi*, fiń. *Lappea*).

3. Kwestie etymologiczne endonimu *Saami*

3.1. Semantyka: ‘ziemia’

Przyjrzyjmy się etnikonowi *Saami*. Max Vasmer usiłował wyjaśnić nazwę *Suomi* na materiale językowym saamskim. Uważał, że jest ona spokrewniona z etnonimem *Saami* (Фасмер 1986–1987). Fakt ten zdaje się poświadczać między innymi łotewski etnonim *Sāms* ‘Fin’.

Ceniony fiński leksykolog i etymolog Jorma Koivulehto postawił tezę, która zyskała uznanie we współczesnej fennistyce, w świetle której bałtyckie słowo **žēmē* oznaczające ‘ziemię, krainę’ (por. litewskie *zem-*, i łotewskie *zeme*) często jest brane za osnowę nazw: fińskiej *Häme* oraz północnosaamskiej *Sabme* ‘Saamowie, Lapończycy, Laponia, język saamski’, *Sábmelaš* ‘saamski, lapoński’; legły one u podstawy endonimu *Suomi*. Lingwista sugerował, iż protofińska forma **šämä* posiadała we wcześniejszym języku protosaamskim paralełę leksykalną. Protosaamska forma (późniejsza postać **saamee*) została ponownie zaadaptowana przez języki bałtyckie (**saama-s*). Uważał on, iż słowo w ostatnim stadium rozwoju semantycznego zostało na nowo przetransferowane do protofińskiego, gdzie stało się desygnacją obszaru południowo-zachodniej Finlandii. Protobałtyckie dźwięki *a zo-*

stało zastąpione protofińskim *o* (tak jak w przypadku innych pożyczek bałtyckich typu *huone, tuohi, vuohi, vuota*) (Koivulehto 1993).

3.2. Semantyka: ‘ludożerstwo’

Niektórzy językoznawcy (Василевич 1946; Ernits 1977; Ареева 1990) wskazują na związek etnonimu *Saami* z nazwą kolektywną *Samojedź* (*Samojedzi*). Stwierdzają oni występowanie osnowy *сам-* (*sam-*) w toponimach nie tylko samodyjskich, ale też w tunguso-mandżurskich, obsko-ugryjskich i turkijskich.

Zauważmy, iż w latopisach posługiwano się nazwą *самоядь* na określenie Samojedów (Samodyjczyków), która miała pejoratywne konotacje, oznaczała bowiem ‘zjadających samych siebie’. Wskazywano zatem na praktykę kanibalizmu. Z czasem w języku rosyjskim etnonim ten został zmodyfikowany i zastąpiony nazwą *самодийцы* (pol. *Samodyjczycy*, ang. *Samodeic peoples*) (zob. Balzer 1999: 241). Staroruskim terminem *самоеды* obejmowano Saamów i inne północne narody Rosji i Syberii. Słowo *Samojed* (ros. *самоед, самоед*) może być też rozszyfrowane inaczej – jako *same-edne* ‘ziemia Saamów’. Nie można wykluczyć również jego fińsko-saamskiej proveniencji (Rudenko 1972: 220). Być może nazwa ta uległa rozszerzeniu i zaczęto jej używać w stosunku do pobliskich ludów, w tym selkupskich (zob. Шафранник b.d.w.).

4. Związki językowe saamsko-baskijskie i saamsko-tunguso-mandżurskie

Prowadzone z rozmachem w ostatnich latach badania genetyczne wśród populacji ludzi ujawniły u współczesnych Saamów cechy wspólne z potomkami starożytnej ludności pobraży Atlantyku okresu zlodowacenia – współczesnych Basków i Berberów (por. Wiik 2004). Co ciekawe, konstatacja ta znajduje również odzwierciedlenie w zasobach leksykalnych tych – różnych przecież – języków. Uczeni upatrują paralele leksykalne saamsko-baskijskie w następujących parach słów:

- a) saam. *nizan* ‘kobieta’ – bask. *nezka*,
- b) saam. *abr* ‘deszcz’ – bask. *huri*,
- c) saam. *nager* ‘sen’ – bask. *logura* ‘senny’,
- d) saam. *javnenc* ‘pająk’ – bask. *armiarma*.

Mimo przynależności języków saamskich do grupy ugrofińskiej (rodziny uralskiej) w ich warstwie słownikowej funkcjonuje znaczna liczba słów niemających odpowiedników formalnych w językach ugrofińskich ani też w bałtyckofińskich (zob. Керт 2009: 140–154), przy czym słowa te stanowią nominacje pojęć ważnych dla ludzkiej egzystencji, na przykład: *čaz* ‘woda’, *čearr* ‘wierzchołek góry’,

čov’j ‘brzuch’, čuno ‘piasek’, jesse ‘kochać’, jem’n ‘ziemia’, karnes ‘kruk’, kotk ‘mrówka’ (za: Kepr 2003; 2009). Wyrazy te posiadają natomiast odpowiedniki formalne we wszystkich etnolektach saamskich. W tymże substracie estoński językoznawca Enn Ernits odnalazł paralele z językami tunguso-mandżurskimi.

W moim przekonaniu wysunięta przez uczonych hipoteza ąltajska zakładająca związki saamsko-tunguso-mandżurskie ma pewne umocowanie w substancji językowej. Wystarczy przytoczyć choćby słowa funkcjonujące w zasobach współczesnego języka tureckiego: tur. *su*¹⁰ ‘woda’, tur. *kum* ‘piasek’, tur. *aşk* ‘kochać’, tur. *çorba* ‘zupa’ (por. bułg. *чорбаджия* ‘bogacz’ < tur. *çorbacı*), tur. *yeryüzü* ‘ziemia’, tur. *karnıca* ‘mrówka’, tur. *kuzgun* ‘kruk’, tur. *üst* ‘wierzchołek’, by stwierdzić różnego stopnia podobieństwo formalne i semantyczne. Celowe wydaje się zatem prowadzenie bardziej szczegółowych badań w zakresie komparatystyki nostratycznej, które niewątpliwie dostarczyłyby wielu interesujących wyników.

Bibliografia

- Ahlenius, K. (1895). *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi: studier i geografis historia*. Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri-aktiebolag.
- Bagrow, L. (2009). *History of Cartography*. Wyd. 2 popr. i poszerz. London: Transaction Publishers.
- Balzer, M.M. (1999). *The Tenacity of Ethnicity. A Siberian Saga in Global Perspective*. Princeton: Princeton University Press.
- Christiansen, E. (2009). *Krucjaty północne*. Tłum. J. Szczepański. Poznań: Rebis.
- Collinder, B. (1960). *Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Stockholm: Ahlqvist & Wicksell.
- Diplomatarium Fennicum*, <http://extranet.narc.fi/DF/detail.php?id=360> (dostęp: 18.02.2017).
- Dziekan, M.M. (2008). *Dzieje kultury arabskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ehrensverd, U. (2006). *Pohjolan kartan historia – myyteistä todellisuuteen*. Helsinki: John Nurminen Säätiö.
- Ernits, E. (1977). Предварительные данных о связях между саамским и тунгусо-маньчжурскими языками. *Советское финно-угроведение* 1: 20–24.
- Fazecas, T. (2001). Die Entdeckung der Verwandtschaft der finnougri-schen Sprachen. W: S. Aurox, E.F.K. Koerner i H.–J. Niederehe (red.). *History of the Language Sciences: an international handbook on the evolution of the study of language from the beginnings to the present*. T. 2. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, s. 1144–1155.
- Gallén, J. (1984). Länsieurooppalaiset ja skandinaaviset Suomen esihistoriaa koskevat lähteet. W: J. Gallén et al. (red.). *Suomen väestön esihistorialliset juuret*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, s. 249–263.
- Ganander, H. (1743). *Grammatica Lapponica, linguae europearum prope antiquissimae, solidam...* Holmiae: Typis Laurent. Salvii.

¹⁰ Być może podstawą etnonimu *Suomi* było słowo oznaczające wodę, por. turkijskie *su* ‘woda’, azerski *su* ‘woda’, chiń. 水 [shuǐ] ‘ts’, kazachski *cy* ‘ts’, uzbecki *suv* ‘ts.’ itd.

- Gastaldi, G. i G.F. Camocio (1569). *Cosmographia universalis et exactissima iuxta postremam neotericorum traditionem*. Venetiis: Ad signum Pyrannidis.
- Gastaldi, G. (b.d.w.). *Cosmographia universalis et exactissima iuxta postremam neotericorum traditionem*. Global Mapping of Macao, <http://lunamap.must.edu.mo/luna/servlet/detail/MUST~2~2~393~525:Cosmographia-universalis-et-exactis> (dostęp: 9.02.2016).
- Haavio, M. (1965). *Bjarmien vallan kukoistus ja tuho: historia ja runoutta*. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Hajdú, P. (1971). *Narody i języki uralskie*. Tłum. J. Jastrzębska-Helder. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hajdú, P. i P. Domokos (red.). (1987). *Die uralischen Sprachen und Literaturen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hammond, N.G.L. (1994). *Dzieje Grecji*. Tłum. A. Świderkówna. Wyd. 3. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Hansen, L.I. i B. Olsen. (2014). *Hunters in Transition. An Outline of Early Sámi History*. Leiden: Brill.
- Helle, K. (2003). Introduction. W: E.I. Kouri i J.E. Olesen (red.). *The Cambridge History of Scandinavia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herberstein, S. ([1549] 2008). *Rerum Moscoviticarum Commentarii*. Vienna: Aegidius Adler & Hans Kohl. Przekł. ros.: Герберштейн, С. (2007). *Записки о Московии. В 2 тт.* Тłum. А.И. Малейна i А.В. Назаренко. А.Л. Хорошкевич (red.). Москва: Издательство Астрель.
- Herodot. (1954/2007). *Dzieje*. Tłum. S. Hammer. Tłum. z literatur antycznych pod red. J. Parandowskiego. Warszawa: Czytelnik.
- Heylyn, P. (1652). *Cosmographie in four bookes: containing the chorographie and historie of the whole world, and all the principal kingdoms, provinces, seas, and isles thereof*, <http://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A43514.0001.001/1:13?rgn=div1;view=fulltext> (dostęp: 2.02.2017).
- Hyvärinen, H.J. (2010). Saamelaisten kulttuurin ja elinkeinojen sääntely. W: K.T. Kokko (red.). *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*. (Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja Sarja B, 30). Rovaniemi: Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunta, s. 120–148.
- Itkonen, E. (1941). Lappalaista merkitsevistä nimityksistä ja niiden historiallisesta taustasta. *Virittäjä* 45: 76–93.
- Itkonen, E. (1955). Über die Betonungsverhältnisse in den finnisch-ugrischen Sprachen. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5: 21–34.
- Jämsä, T. (1989). Finnish Lappi 'Lapland' and lappalainen 'a Lapp'. *Ural-Altische Jahrbücher (= Ural-Altaiic Yearbook)* 61: 129–132.
- Julku, K. (1986). *Keskiaika. Faravidin maa. Pohjois-Suomen historia*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.
- Koivulehto, J. (1993). Suomi. *Virittäjä* 3 (97): 400–408.
- Kokko, K.T. (red.) (2010). *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*. (Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja Sarja B, 30). Rovaniemi: Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunta.
- Korpela, J. (2008). *The World of Ladoga: Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000–1555*. Nordische Geschichte 7. Berlin: Lit.
- Kowalska, M. (1973). *Średniowieczna arabska literatura podróżnicza*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historycznoliterackie, z. 25. Warszawa–Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

- Kowalski, T. (1946). *Relacja Ibrāhīma Ibn Jakūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekrīego*. Wydał, wstępem, komentarzem i przekł. opatrzył T. Kowalski przy współudziale J. Kostrzewskiego et al. Pomniki Dziejowe Polski. Seria 2, t. 1. Wydawnictwa Komisji Historycznej, Polska Akademia Umiejętności, nr 84. Kraków: Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolffa.
- Labuda, G. (1961). *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*. Seria: Źródła Objaśniające Początki Państwa Polskiego – Źródła Nordyckie, t. 1. Warszawa: PWN.
- Labuda, G. (1999). *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydawnictwo Sorus.
- Lehrberg, A.Ch. (1816). *Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands*. St. Petersburg: P.H. Krug.
- Lewicka-Rajewska, U. (2004). *Arabskie opisanie Słowian*. Prace Etnologiczne, t. 15. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Lewicki, T. (1956). *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny*. T. 1: *Źródła Objaśniające Początki Państwa Polskiego, Źródła Orientalne*. Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Lewicki, T. (1969). *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny*. T. 2, cz. 1. Prace Komisji Orientalistycznej. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Lewicki, T. (1977). *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny*. T. 2, cz. 2. Współpraca M. Czapkiewicz, A. Kmietowicz i F. Kmietowicz. Prace Komisji Orientalistycznej, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, nr 14. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Lewicki, T. (1985). *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny*. T. 3, cz. 2. Oprac. A. Kmietowicz, F. Kmietowicz i T. Lewicki. Prace Komisji Orientalistycznej, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, nr 18. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Lewis, B. (1995). *Arabowie w historii*. Tłum. J. Danecki. Seria: Biblioteka Myśli Współczesnej. Plus Minus Nieskończoność. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Linna, M. (2007). *Suomen kuninkaat norjalais-islantilaisten saagojen mukaan*, <http://iorbock.fi/ekirjasto/tuntematon/suomen-kuninkaat-saagojen-mukaan/> (dostęp: 25.07.2011).
- Luoto, J. (b.d.w.). *Дукарь города Лаппеенранта*, <http://www.lappeenranta.fi/ru/Наш-город/Герб-Лаппеенранты> (dostęp: 9.02.2017).
- Łoś, S. (1968). *Świat historyków starożytnych*. Kraków: Znak.
- Magidowicz, I.P. i W.I. Magidowicz (1974). *Historia poznania Europy*. Tłum. B. Ciszewska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Mägiste, J. (1964). *Liiviläisiä tekstejä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mägiste, J. (1982–1983). *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. T. 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Magnus, O. (1555). *Historia de gentibus septentrionalibus*. Romae: Pont. Max. ne quis ad Decennium imprimat. Przekł. fiń.: Magnus, O. (1973). *Pohjoisten kansojen historia: Suomea koskevat kuvaukset*. Tłum. K. Hirvonen. Helsinki: Otava.
- Magnus, O. (b.d.w.). [Scandinavia]. Barry Lawrence Ruderman Antique Maps Inc., <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/27902> (dostęp: 9.02.2016).
- Marcantonio, A. (2002). *The Uralic language family: facts, myths and statistics*. Publications of the Philological Society 25. Oxford UK & Boston USA: Blackwell Publishers.

- Meissner, M. (1977). *Śladami arabskich kupców i podróżników*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Meriot, Ch. (1984). The Saami Peoples from the Time of the Voyage of Ottar to Thomas von Westen. *Arctic* 1 (37): 373–384.
- Miekkavaara, L. (2008). *Suomi 1500-luvun kartoissa: kuvauksia ja paikannimiä*. Helsinki: AtlasArt.
- Münster, S. (b.d.w.). *Septentrionales Regiones*. Barry Lawrence Ruderman Antique Maps Inc., <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/27902> (dostęp: 9.02.2016).
- Neahttagisániit – Nordsamiske ordbøker*. Ráhkaduvvon Giellatekno nuvttá ja rabas gáldokoda reaiduiguin. Giellatekno lea UiT Norgga árttalaš universtehta sámi giellateknologiija joavku. Romssa Universitehta, http://sanit.oahpa.no/detail/sme/nob/l%C3%A1hppot.html?no_compounds=true&lemma_match=true (dostęp: 20.10.2014).
- Pekkanen, T. (1983a). Vanhin kirjallinen tieto suomalaisista. *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja* 78: 173–185.
- Pekkanen, T. (1983b). The Hellusii and the Otiones of Tac. Germ. 46, 4. *Arctos* 17: 49–60.
- Pekkanen, T. (2014). De Finnis Cornutis. *Nordlit* 3 (33): 223–232, <http://septentrio.uit.no/index.php/nordlit/article/view/3174/3043> (dostęp: 12.02.2016).
- Piasecki, K. (2009). The White Sea Pomorye and Its Inhabitants. *Studia Maritima* 22: 5–24.
- Pietilä, A.-M. (2009). Antoisia perusteos 1500-luvun kartoista. *Tieteessä tapahtuu* 3: 85–88.
- Pritsak, O. (1981). *The Origin of Rus'*. Cambridge: Mass. Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute.
- Ptolemy, M.G.A. i G. Porro (1596). *Geographiae uniuersae tum ueteris tum nouae absolutissimum opus duobus uoluminibus distinctum, in quorum priore habentur Cl. Ptolemaei Pelusiensis Geographicae enarrationes libri octo*. Venetiis: Apud Haeredes Simonis Galignani de Karera.
- Rospond, S. (1966). Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich. *Rocznik Slawistyczny* 26, cz. 1: 21–32.
- Rospond, S. (1970). *Polszczyzna śląska*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rudenko, S.I. (1972). *The Ancient Culture of The Bering Sea and the Eskimo Problem*. Toronto: University Toronto Press, Arctic Institute North America.
- Rüegg, W. (2003). Themes. W: H. de Ridder-Symoens i W. Rüegg (red.). *A History of the University in Europe*. T. 2: *Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schedel, H. (b.d.w.). *Central & Northern Europe*. Barry Lawrence Ruderman Antique Maps Inc., https://www.raremaps.com/gallery/detail/40463/Central_and_Northern_Europe/Schedel.html (dostęp: 9.02.2016).
- Scheffer, J. (1673). *Lapponia, id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio*. Frankfurt nad Menem, <https://archive.org/details/ita-bnc-mag-00000952-001> (dostęp: 1.12.2014).
- Scheffer, J. (1674). *The History of Lapland. Wherein are shewed the Original, Manners, Habits, Marriages, Conjurations, &c. of that People*. Oxford: at the Theater in Oxford, <http://old.no/samidrum/lapponia/chap-i.html>; http://library.alaska.gov/hist/hist_docs/docs/asl_DL_971_L2S6.pdf (dostęp: 14.01.2014).
- Schweickard, W. (red.). (2006). *Deonomasticon Italicum*. T 2: *Derivati da nomi geografici (F–L)*. Tübingen: De Gruyter Mouton.
- Stachowski, M. (2002). Zur Frage der ursprünglichen Bedeutung von finnisch *Lappi* 'Lapland'. *Studia Etymologica Cracoviensia* 7: 151–158.

- Steckzén, B. (1964). *Birkarlar och lappar: en studie i birkarleväsendets, lappbefolkningens och skinnhandels historia*. Stockholm: A & W.
- Strzelczyk, J. (1970). *Odkrywanie Europy*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Svennung, J. (1967). *Jordanes und Scandia. Kritisch-exegetische Studie*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Svennung, J. (1974). *Skandinavia bei Plinius und Ptolemaios. Kritisch-exegetische Forschungen zu den ältesten Nordischen Sprachdenkmälern*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tettau, W. von (1873/2016). *Über die epischen Dichtungen der finnischen Völker*. (Nachdruck des Originals von 1873). Nicosia: TP Verone Publishing House.
- Valtonen, I. (2008). *The North in the Old English Orosius. A Geographical Narrative in Context*. Mémoires de la Société Néophilologique, LXXIII. Helsinki: Société Néophilologique.
- Wallerström, T. (2003). Emerging Ethnonyms, Ethnicity and Archaeology: the Case of «Finns» in Northern Europe. W: J. Staecker (red.). *The European Frontier. Clashes and compromises in the Middle Ages*. Lund: Almqvist & Wiksell International.
- Wiik, K. (2004). *Suomalaisten juuret*. Jyväskylä: Atena.
- Wiklund, K.B. (1911). Lapparnas forna utbredning i Finland och Ryssland belyst av ortnamnen. *Le Monde Oriental* 5: 101–131.
- Wojan, K. (2013). Nowogrodzkie gramoty brzożowe jako najstarsze bałtyckofinńskie zabytki językowe. *Przegląd Rusycystyczny* 3 (143): 99–117.
- Wojan, K. (2015). Pierwsze historyczne pomniki piśmiennictwa ugrofińskiego. W: J. Wawrzyńczyk (red.). *Speculum Linguisticum*. T. 3. Warszawa: BEL Studio, s. 59–141.
- Wojan, K. (2016a). *Język fiński w teorii i praktyce*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wojan, K. (2016b). Współczesna sytuacja socjolingwistyczna Finlandii na tle zmian demograficznych. W: K. Wojan (red.). T. 3: *Język, kultura i społeczeństwo Finlandii*. Seria: Nowe Wyzwania, Nowe Horyzonty. Czterdzieści Lat Skandynawistyki Gdańskiej. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 171–196.
- Zachrisson, I. (1997). *Skrivet och sagt. Möten i gränsland, samer och germaner i Mellanskandinavien*. Stockholm: Statens historiska museum.
- Zachrisson, I. (2008). The Sami and their interaction with the Nordic peoples. W: S. Brink (red.). *The Viking worlds*. London: Routledge Worlds, s. 32–39.
- Zsirai, M. (1937). *Finnugor rokonságunk*. Budapest: Magyar tudományos akadémiái.
- Zwolski, E. (1984). *Kasjor i Jordanes. Historia gocka czyli Scytyjska Europa*. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filologicznego, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 49. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Ludowego.
- Агеева, Р.А. (1990). *Страна и народы: происхождение названий*. Москва: Наука.
- Василевич, Г.М. (1946). Древнейшие этнонимы Азии и названия эвенкийских родов. *Советская этнография* 4: 34–49.
- Вошинин, В.П. (red.). (1939). *Географический словарь Кольского полуострова 1*. Ленинград: Мурманский филиал Географо-экономического научно-исследовательского института Ленинградского государственного университета.
- Гебель, Г.Ф. (1909). *Наша Лапландия: с 7 рисунками в тексте и с приложением указателя литературы (на русском и иностранных языках)*. Санкт-Петербург: Комитет для помощи поморам Русского Севера.

- Глазырина, Г.В. (1996). *Исландские викингские саги о Северной Руси. Тексты, перевод, комментарий*. Серия Древнейшие источники по истории народов восточной Европы. Москва: Ладомир, s. 184–216.
- Джаксон, Т.Н. (1993). *Исландские королевские саги о Восточной Европы (с древнейших времен до 1000 г.)*. Тексты, перевод, комментарий. Древнейшие источники по истории народов восточной Европы. Москва: Наука.
- Ельницкий, Л.А. (1962). *Древнейшие океанские плавания*. Москва: Географгиз.
- Керт, Г.М. (2003). *Названия сельских поселений саамов Кольского полуострова*. Кольские карты, <http://www.kolamap.ru/toponim/kert.htm> (dostęp: 10.10.2014).
- Керт, Г.М. (2009). *Саамская топонимная лексика*, http://elibrary.krc.karelia.ru/332/1/Saam_toponimika.pdf (dostęp: 2.02.2017).
- Кузьменко, Ю.К. (2008). Кто такие ситоны в Германии Тацита и почему ими правит женщина? W: Н.Н. Казанский (ред.). *Индоевропейское языкознание и классическая филология – XII. Материалы чтений, посвященных памяти профессора Иосифа Моисеевича Тронского 23–25 июня 2008 г.* Санкт-Петербург: Нестор-История, s. 263–271.
- Манюхин, И.С. (2005). *Этногенез саамов: опыт комплексного исследования*. Автореферат на соискание ученой степени доктора исторических наук. Петрозаводск: Российская Академия наук. Карельский научный центр. Институт языка, литературы и истории.
- Мельникова, Е.А. (1986). *Древнескандинавские географические сочинения*. Тексты, перевод, комментарий. W: В.Л. Янина (ред.). *Древнейшие источники по истории народов восточной Европы*. Москва: Наука.
- Напольских, В.В. (2007). К реконструкции лингвистической карты Центра Европейской России в раннем железном веке. *Art* 4: 88–127.
- Платонов, С.Ф. (1923). *Начало русских поселений на Мурмане*. W: *Производительные силы района Мурманской железной дороги*. Петрозаводск: Типо-Литография Мурманской ж.-д.
- Попов, А.А. (1973). *Названия народов СССР. Введение в этнонимистику*. Ленинград: Наука.
- Третьяков, П.Н. (1961). У истоков этнической истории финно-угорских племен. *Советская Этнография* 2: 76–96.
- Третьяков, П.Н. (1970). На финно-угорских окраинах Древней Руси. W: П.Н. Третьяков. *У истоков древнерусской народности*. Ленинград: МИА, s. 111–137.
- Фасмер, М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Wyd. 2. Москва: Прогресс.
- Фосс, М.Е. (1952). *Древнейшая история Севера Европейской части СССР*. Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Хвольсон, Д.А. (1869). *Известия о хозарах, буртасах, болгарях, мадьярах, славянах и руссах Абу-Али Ахмеда бен-Омар ибн-Даста*. Санкт-Петербург.
- Шафранник, И. (b.d.w.). *Селькупы*, http://www.indigenous.ru/russian/people/r_slkoop.htm (dostęp: 20.12.2014).
- Ягодкин, В. (1918). *Из прошлого Олонцекого края. исторический отчет*. Т. 1: *Обонежская пятинна (IX и XV вв.)*. Петрозаводск: Госиздат К-ФССР.
- Яхонтов, И.К. (1881). *Жития севернорусских подвижников Поморского края, как исторический источник*. Казань: Типография Императорского Университета.